

Debatt

Sport och fritidsdykare - kulturmiljövårdare under vatten?

Denna artikel handlar om möjligheterna att skapa en beredskap ute i samhället, då i första hand hos sport- och fritidsdykare, men även hos skärgårdsbor och dem som besöker eller befar kust och innanvatten, för skyddet av marin- arkeologiska fornlämningar.

AV CARL OLOF CEDERLUND

Jag skulle vilja ta utgångspunkt i ett praktiskt exempel, nämligen det projekt, som Staffan von Arbin skildrar i en artikel i *Marinarkeologisk Tidskrift* 4:96 om vraket efter skeppet *Vänskapen*. Den redovisningen visar hur en enskild grupp av intresserade och engagerade, i detta fall Götheborgskretsen av Marinarkeologiska Sällskapet, praktiskt och organisatoriskt, men på ideell grund, tagit på sig ett ansvar i förhållande till en av de många kulturvärden som ryms i undervattensvärlden. Medlemmarna i gruppen har engagerat sig som besiktigare och rapportörer till kulturmiljöorganisationerna vad gäller lämingarna av ett 1700-talsfartyg på botten utanför Göteborg.

Hur tillämpas kulturmiljölagen under vatten?

Kulturmiljövårdslagen gäller faktiskt även under vatten. Skall man döma av den situation, som råder i den delen av vårt land, som ligger under vattenytan, vad gäller skydd och bevarande av marinarkeologiska fornlämningar, så efterlevs faktiskt inte denna lag där. Man har i praktiken mycket begränsade möjligheter att bevaka vad som sker med de där existerande kulturvärdena liksom hur kulturmiljölagens stadgar efterlevs visavi dem och deras miljö.

Det finns en hel serie faktorer, de flesta förorsakade av det vi kallar "det moderna samhället", som påverkar arkeologiska lämningar under vatten. Genom att de förra är dolda under ett lager av vatten så kommer antikvarien,

som skall vårda och bevara de tiotusentals av kulturmiljölagen skyddade objekt som finns i undervattensvärlden, inte åt dem, kan inte se dem, kan inte räkna och registrera dem, kan inte besiktiga deras bevarandestatus, kan inte bevaka dem och skydda dem eller förhindra att de skadas av olika slag av påverkan.

Fornlämningar i undervattenslandskapet förändras och skadas av flera olika orsaker, utan att det går att observera det och förhindra det. Skadegörelsen utgörs av allt från byggandet av stora industrihamnar, som ett exempel, till de många sport- och fritidsdykarnas påverkan på de förra genom den dykning de utför och den fyndplockning som de bevisligen också i många fall ägnar sig åt.

Rapportörer från undervattensvärlden

Den enda grupp i samhället idag, som i något större antal rör sig i undervattensvärlden och som därigenom kan rapportera därifrån är just sport- och fritidsdykarna. Det är därför av kolossal betydelse att kulturmiljövården kan nå och upprätthålla en fortlöpande kontakt och en levande samverkan med dem inom dykarrörelsen, som har intresse av att studera och söka skydda och bevara marinarkeologiska fornlämningar. De utgör de enda i samhället som i något antal skulle kunna fungera som "kulturmiljöapostlar" i denna dimension, och som skulle kunna träda in som beskyddare av undervattensvärldens kulturvärden. Göteborgarna visar med sin rapport om vraket efter *Vänskapen*, att det inte alls är omöjligt att överbygga de svårigheter och hinder som står i vägen när man vill nå fram till och skydda undervat-

tensvärldens kultur. Dykargruppen har visat detta genom att besöka, besiktiga och beskriva en kulturmiljö under vatten som de har valt ut. De har inte bara observerat den som den ser ut idag, utan även skildrat den i ett tidsperspektiv inom den marinarkeologiska kulturmiljövården.

Skadegörelse på marinarkeologiska fornlämningar

Denna uppföljning genom tiden är inom parantes sagt något som man skulle göra i en större skala på flera objekt. Det är bl a viktigt att vi gör klart för oss hur marinarkeologiska fornlämningar påverkas av samhället och tiden. Jag skulle t ex själv mycket gärna vilja veta hur de vrak, som vi undersökte och dokumenterade i Stockholms skärgård på 1970-talet, t ex Jutholmsvraket och Älvsnabbenvraket (det senare sedan dess identifierat som gallioten *Concordia*) ser ut idag. Vilka förändringar har skett i dem, vad kan dessa ha orsakats av? Svaren på sådana frågor skulle ge oss möjlighet att mycket bättre än idag i ett brett perspektiv kunna bedöma de långsiktiga effekterna på fornlämningar i undervattensvärlden av de omfattande och ökande ingreppen på dem. Det som har skett och sker på *Vänskapens* vrakplats och som beskrivs i artikeln om *Vänskapen* är bara är ett exempel av många längs vår kust.

För sin undersökning av vrakplatsen för skeppet *Vänskapen* har göteborgsgruppen tagit utgångspunkt i äldre dykarrapporter om vraket, bl a dem som jag själv hade att handlägga vid Sjöhistoriska museet på 1960- och 1970-talen. Dykarna beskriver vrakplatsen som den ser ut idag, och pekar inte minst på de många spåren av sentida plundring, som kan urskiljas där. De tar även ställning till och rekommenderar

hur den snart 300-åriga vrakplatsen skall vårdas i framtiden. Detta är framsynt och klokt. Planerar gruppen dessutom att fortsätta att hålla uppsikt över vrakplatsen även i framtiden så är detta ändå mer utmärkt. Det betyder att vi i detta speciella fall får till stånd en fortlöpande tillsyn av en marinarkeologisk fornlämning. Den förra sker då på en ideell bas. Det ideella intresset, inte minst det kulturellt/historiskt inriktade, är en av de starka, ideologiska krafterna i samhället.

Jag önskar att Göteborgsgruppens goda exempel kunde leda till efterföljd, att dykare, som är intresserade av ideell marinarkeologisk verksamhet, kunde ta upp och genomföra liknande ideell besiktning och bevakning på historiskt värdefulla vrakfynd och andra marinarkeologiska lämningar! Jag uppmanar till detta med glöd och känsla, eftersom jag varit med så länge i den här branschen att jag vet att skadegörelsen på fornlämningar under vatten bara ökar i takt med att dykeri- och annan vattenverksamhet ökar i det moderna samhället. Jag vet att ni som har ett sådant ideellt intresse verkligen behövs i den marinarkeologiska underbemannings- och resursbristsituation som råder. Jag vet att framtiden kommer att berömma och prisa de ideella insatser som leder till att värdefulla arkeologiska fynd kan bibehållas genom tiden trots att så mycket verkar för deras förstörelse.

Att som dykare gå in för en ideell insats på detta område kan vara belönande i flera avseenden. Det ger dels möjlighet för dem

som gör detta att utveckla sina marinarkeologiska kunskaper och insikter på flera olika sätt. Det sker bl a genom att man skapar en egen utökad kunskapsbas genom sitt intresse och genom kontakter och informationsutbyte med andra intresserade.

Det gör det också möjligt att nå en löpande kontakt med de professionella marinarkeologerna och med kulturmiljövårdens och museernas representanter, deras verksamhet och målsättningar. Det kan ge intressant kunskap och information och det gagnar säkert alla parter. Vi skulle genom en sådan ideell samverkan få ett stöd och ett bistånd när det gäller att genomföra både värdebedömning och fortlöpande övervakning av kulturskatterna under vatten. Detta är grundläggande funktioner ur en allmän kulturmiljövårdsaspekt, som det idag fortfarande, efter flera årtionden av stundvis pretentiös verksamhet inom svensk marinarkeologi, i praktiken nästan helt saknas resurser för.

Samverkan

Centralpunkten i denna artikel är mitt här och nu framlagda förslag att man i praktiken och verkligheten bör skapa en fortlöpande och aktiv samverkan mellan å ena sidan sport- och fritidsdykare, både de enskilda, och de i grupper och i organisationer, samt å andra sidan kulturmiljövårdens enheter och berörda museer. Detta förslag utgår från skriftlig information om detta, som jag har delat ut bland deltagare i kur-

serna vid Marinarkeologiskt Utbildningscentrum sedan 1992. Jag kan tänka mig att en sådan organisation skulle kunna få följande uppbyggnad:

Steg 1

Sport- och fritidsdykare kan, antingen inom befintliga klubbar och organisationer eller separat, bilda marinarkeologiska dykargrupper. Dessa inleder på ideell bas insamling och arkivering av information samt utvecklar kunskap om utvalda vrak och andra spår av äldre samhälle av hög ålder. Det sker genom att man utför dokumentation av desamma under vatten liksom genom studiet av andra slag av kunskapskällor, t ex genom arkivforskning. Grupperna gör detta i en fortlöpande diskussion och i samråd med de kulturvårdande organisationerna, regionala och centrala.

Steg 2

Om dykargrupperna har intresse, kan de göra en överenskommelse med kulturmiljövårdsorganisationer om att de, efter genomgången grundutbildning i marinarkeologi, t ex vid ett studieförbund som ger sådana kurser eller vid universitet, ikläder sig rollen som "marinarkeologiska kulturmiljövårdare" med någon eller några utvalda fornlämningar under vatten, kanske ett eller några få gamla fartygsvrak, som särskilda och utvalda skyddsobjekt.

Idén och tanken är att grupperna därmed skall kunna fungera som "beskyddare och rapportörer", m a o som "ombud" för det eller de vrak eller motsvarande, som man valt att intressera sig för. Gruppen skall samverka med kulturmiljövården och även turistväsendet i fråga om detta — att fungera som en länk mellan den marinarkeologiska undervattensmiljön och samhället. De åtgärder som skulle kunna bli aktuella att utföra inom en sådan "vrakvårdargrupp" skulle kunna vara:

- att genom observation och dokumentation beskriva lämningen och hur den ser ut idag, dvs dess status som kulturobjekt.

Foto: Björn Hagberg

Denna dokumentation bör utgå från redan existerande informationsmaterial om fyndet, t ex sådant i Svenskt Marinarkeologiskt Arkiv på Sjöhistoriska museet i Stockholm, eller källor på andra museer eller i andra arkiv. Den skall framförallt utgöras av självständigt utförda skriftliga beskrivningar, uppmätningsskisser och foton av fyndet under vatten.

Syftet skall dels vara att skapa en kunskapsbas rörande det fynd man studerar och observerar, dels att samla och utveckla ett informationsmaterial för dem som är intresserade av att dyka på och studera detta. Utvecklingen av det senare bör ske i samverkan med ett museum, en hembygdsförening och kanske också en lokal turistorganisation.

● att följa upp och observera effekterna av dykar- och annan aktivitet och inverkan på det marinarkeologiska fynd man har under observation och platsen vid den.

● att till kulturmiljövårdsorganisationer rapportera de förhållanden på lämningen, komna av något slag av påverkan, vattenarbete, dykning eller annat, som kan kräva restaureringsåtgärder. Det kan gälla flera olika förhållanden, t ex delar av ett skrov, som är lösa och kan utgöra en fara för dykare. Det kan gälla förändringar eller förstörelse, som gör att ett gammalt fartyg på botten håller på att falla samman, vilket kräver t ex restaureringsinsatser när det är fråga om viktiga och värdefulla fynd.

● att i samverkan med den lokala turistbyrån eller större sådana organisationer arrangera dykningar till fyndet, då man biträder med sin egen kunskap, t ex med information om skeppets historia och ursprungliga typ och byggnad, seglation och hemmahamn mm. Man ger då också konkret handledning, kanske t o m guidning under vatten. Samtidigt kan man följa upp att inte

skadegörelse på de gamla fynden inträffar under dykbesöken.

För genomförandet av sådana arrangemang i samverkan med marinarkeologiska kunskapsbaser kunde den lokala dykarklubben mycket väl ta ett arvode av de besökare de guidar på samma sätt som vid annan kulturhistorisk guidning. Det skulle kunna ske genom att besökande dykare betalar en avgift för den visning och information man får sig till del. Avgiften kan gå till klubben direkt eller till denna genom turistbyrån.

Skulle vi kunna skapa debatt kring detta och kanske därigenom utveckla iden? Jag är nyfiken och intresserad på om någon eller några av läsarna har ideer och förslag, som sammanfaller med det jag för fram här eller om de har andra ideer. **Jag bjuder härmed upp till diskussion kring detta ämne.**